

although, the intensity of this process has significantly increased last years in the fields of educational and informational projects in the form of active participation of the churchmen in the political life due to the changes of the worldview orientation of the state and priorities of the national development.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2015

УДК 303.01+321.7

Колесник Ю. М., НУ «ОЮА»

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

У статті проаналізовано основні теоретичні підходи до аналізу політичного транзиту (структурний, процедурний, транзитологічний, інституційний та інші), які дозволяють вивчити основні особливості та фактори політичної трансформації; проаналізувати ретроспективні особливості державно-управлінської специфіки; здатність чи нездатність політичної еліти до консенсусного типу політичної діяльності.

В сучасних умовах для пострадянських країн вкрай важливого суспільно-політичного значення набуває вивчення транзитивних процесів. Феномен політичного транзиту є процесом, який полягає у трансформації тоталітарної, частіше авторитарної політичної системи країни в напрямку розвитку рівня демократії в державі та суспільстві. Успішність політичного транзиту обумовлена політико-культурними традиціями, історичними і соціально-економічними, зовнішніми та іншими структурними причинами та умовами. Інша справа, що в силу зазначених структурних обставин далеко не всі країни здатні трансформуватись у демократичні.

Тому, метою статті є аналіз основних сучасних теоретичних підходів, які визначають об'єктивні та суб'єктивні умови політичного транзиту.

Дослідженню політичного транзиту присвячено багато праць зарубіжних авторів, таких як С. Гантінгтон, Д. Растоу, Ф. Шміттер, Г. Алмонд, С. Верба, Й. Шумпетер, А. Ю. Мельвіль, М. С. Ашимбаєв та ін. Також значний внесок у вивчення політичного транзиту внесли вітчизняні дослідники Д. В. Гаджиева, В. О. Ладані, О. Долженков, Н. І. Кадук, А. Колодій, О. Скрипнюк та ін.

Варто відзначити, що в одних країнах політичний транзит відбувається швидше за інші. Це зумовлено ендогенними та екзогенними

факторами, які потягли за собою виокремлення таких двох підходів як: структурний та процедурний підходи.

Представники структурного підходу до основних факторів, які впливають на транзитивні процеси відносять державу та націю, які створюють соціальні, економічні, культурні та ціннісні умови і передумови демократії [1], тобто, відсутній суб'єктивний фактор.

Г. Алмонд та С. Верба визначали культуру держави як основний структурний фактор успішного демократичного транзиту, зокрема, вони відзначали, що основними факторами, які позитивно впливають на утвердження демократії є цінності [2, р. 370]. Тобто, якщо історично у державі переважали елементи недемократичних режимів, то для успішного транзиту необхідний низка умов та факторів, які позитивно вплинуть на формування демократії. Зокрема, до таких факторів вони відносили: освіту, яка хоча і не повністю, але може вплинути на формування політичної культури; виховання лояльності до політичної системи – сюди відноситься обмін досвідом (революція, діяльність харизматичного лідера, ЗМІ, політичні партії, громадські неурядові організації і т.п.). Структуралісти до основних передумов переходу до демократії відносять: національну ідентичність; високий рівень економічного розвитку; масове поширення демократичних культурних норм і цінностей, довіра до політичних інститутів та ін.

Згідно підходу Й. Шумпетера для успішного транзиту важлива «здатність демократичного процесу стійко та поступово відтворювати себе», не користуючись при цьому недемократичними методами та механізмами та «вирішувати поточні проблеми», які задовольнятимуть політичні процеси [цит. за 3]. Підхід Й. Шумпетера поклав початок виникненню мінімалістських (процедурних) визначень демократії, які в різних варіаціях проводять тезу про електоральне суперництво як про сутність демократії.

Прихильники процедурного підходу («волонтаристського») вважають, що «соціальні, економічні, культурні та інші фактори не в змозі ні пояснити, ні передбачити, хто конкретно, які політичні сили і актори в певній ситуації будуть відстоювати недемократичний статус-кво або боротися за його повалення. Вони вважають, що дії політичних акторів, які ініціюють і здійснюють демократичний транзит, не зумовлені навіть їх «об'єктивним» положенням в суспільній структурі. Навпаки, їх «суб'єктивний» вибір сам творить нові політичні можливості» [4].

Процедурний підхід до аналізу політичних транзитів базується на стратегіях і практиках політичних акторів інституціонального,

інфраструктурного та особистісного рівнів. Досягненням цього підходу виступає виявлення взаємозв'язків між характером взаємодії акторів різних рівнів і формою демократичного транзиту. Найбільш сприятливі для становлення демократії результати досягаються в умовах певного консенсусу між конфліктуєчими і конкуруючими сторонами. При цьому важливо підкреслити, що подальший розвиток і вкорінення демократії передбачає все більшу трансформаційну активність акторів особистісного та інфраструктурного рівнів. В рамках даного підходу демократичний транзит це послідовність етапів, в ході яких реалізуються політичні практики і активність суб'єктів політики з метою побудови демократичного суспільства [5, с. 11].

А. Ю. Мельвіль сформулював гіпотезу про те, що «якщо на ранніх етапах транзиту переважне значення мають процедурні фактори, то на фазі вкорінення демократії, навпаки, головними стають фактори структурні» [4, с. 34]. Також значну новизну представляла спроба А. Ю. Мельвіля, який для моделювання політичної трансформації обрав аналітичну методологію Д. Кемпбелла і його колег – т.зв. «Воронку причинності» [1], яка апелює до синтезу структурного та процедурного підходів до політичного транзиту. Відповідно до цієї аналітичної методології, фактори, які впливають на хід демократичного транзиту – від первинної лібералізації режиму аж до започаткування нових демократичних інститутів і процедур, – могли б бути проаналізовані на наступних семи умовних рівнях змінних (від найбільш широкого макрорівня до максимально звуженого мікрорівня):

1. Зовнішнє міжнародне середовище (світова економічна ситуація, політико-стратегічні умови і відносини, міждержавні та міжнародні неурядові взаємозв'язку, «дух часу», або *Zeitgeist*), та ін.

2. Держава і націєутворюючі фактори (єдині територія і держава, почуття національної ідентичності тощо) – як умови і передумови самого руху до демократії.

3. Загальний соціально-економічний рівень розвитку та модернізації, або ступінь «осучаснення».

4. Соціально-класові процеси та умови (ступінь диференціації та розвитку соціальної структури, взаємини між класами і «несучими» соціальними конструкціями суспільства).

5. Соціокультурні та ціннісні фактори, тобто домінуючі в суспільстві культурно-політичні цінності й орієнтації.

6. Політичні фактори і процеси (взаємодія партій, суспільно-політичних рухів і груп інтересів, в т.ч. організованих, з новими політичними інститутами, згода цих політичних суб'єктів з продемократичними процедурами, вибір ними стратегій і тактик).

7. Індивідуальні, або особистісні, політико-психологічні фактори (конкретні дії та вольові рішення ключових політичних акторів, а також їх «харизматичність») [1].

М. С. Ашимбаєв в структурі політичного транзиту виділяє п'ять основних складових: формування передумов транзиту, відправна точка переходу, мета транзиту, власне процес переходу і його якісне наповнення, і нарешті, результат транзиту [6]. Однак, Н. І. Кадук зазначає що наявність однакових етапів транзиту не робить всі переходи схожими один на одного, тому що їх завдання вирішуються щораз по-різному, у різній послідовності і у різні терміни. У зв'язку із цим Н. І. Кадук розглядає основні способи політичного переходу – пактовий, нав'язаний, реформістський, революційний [7, с. 12], проте можливості реалізації таких переходів різними інститутами не досліджується.

Бутенко А. П., А. В. Вахрамєєв, А. А. Язикова, В. Волков виокремили підхід детермінованості політичних процесів соціально-економічними явищами (наприклад, демократичні революції, або контрреволюції [8; 9; 10]. В. А. Колесников виокремив нормативний підхід, який передбачає, що об'єктом політичного аналізу є не тільки власне політична система і політичний процес, але й широка сукупність факторів суспільного розвитку [11].

Серед досліджень, присвячених проблемам політичного транзиту була зроблена спроба застосування комплексного синтезованого методологічного підходу (насамперед на основі поєднання принципів модернізації, системного політичного аналізу та компаративістики) [12].

Системна теорія вивчає проблеми досягнення політичної системою стабільності на основі взаємозалежності всіх її елементів. Це дозволяє комплексно поглянути і на векторність та стадії політичного транзиту [13].

Вартий уваги мінімалістський підхід, згідно якого «значна кількість держав світу зараховується до демократичних, тому сьогодні вибори проводяться в більшості країн. Іншими словами, з цієї точки зору число демократичних режимів у світі зростає. Все більше дослідників останнім часом помічають, що в багатьох з тих країн, де з недавніх пір проводяться вибори, вони не привели до становлення демократії з такими її характеристиками, як верховенство закону, поділ влади, гарантовані права і свободи громадян, включаючи свободу преси, зборів, совісті і т.п. Більш того, як показує практика, іноді вибори призводять навіть до зворотних результатів, тобто реанімації в деяких транзитних суспільствах елементів авторитаризму» [6]. Суперечливість мінімалістського підходу обумовлена тим, що критерій виборів при сучасних політичних технологіях та специфіки ведення політичної боротьби

не завжди означає однозначну демократизацію суспільства, що переживає перехідний етап у своєму розвитку.

В. О. Ладані запропонувала серед існуючих концепцій виділити такі основні підходи демократичного транзиту як: «транзитологічний (основна увага приділяється формам реалізації – стабільність політичних інститутів, функціонування громадянського суспільства, демократична соціалізація громадськості (основні представники); інституційний – закріплення демократичних цінностей та принципів у державі (визначальною умовою виступає тривалість функціонування та рівень стабільності розвитку нових політичних інститутів); процедурний (вплив окремих політичних інститутів на рівень демократії (форма державного правління, ефективність конституційного реформування, тип партійної системи тощо); неоінституційний – перегляд ролі окремих політичних інститутів у процесі переходу до демократії; ціннісний – визначає особливості легітимізації демократичних інститутів через комунікативні канали політичної системи – політичну культуру та ментальність» [14, с. 70-71]. Таким чином, неоінституціоналізм, по суті, інтегрує положення структурного і процедурного підходів, хоча і відрізняється вираженою орієнтацією на включення в інституціональний дослідницький аналіз структурних факторів, насамперед компонентів системи цінностей і стратегій політичної поведінки.

Викладене дає підстави дійти таких висновків, що проаналізовані вище теоретичні підходи до аналізу політичного транзиту, в подальшому дозволять комплексно вивчити особливості перехідних політичних процесів, зокрема, основні особливості та фактори політичної трансформації; проаналізувати ретроспективні особливості державно-управлінської специфіки; здатність чи нездатність політичної еліти до консенсусного типу політичної діяльності і т. п.

Бібліографічний список:

1. Мельвиль А. Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам [Електронний ресурс] / А. Ю. Мельвиль // Политнаука. – Режим доступу: <http://www.politnauka.org/library/dem/melvil.php>
2. Almond, Gabriel A. and Verba, Sidney . 1980. The Civic Culture Revisited: An Analytical Study / G. A. Almond, S. Verba. – Boston : Little, Brown. – 421 p.
3. Балаян А. Политический транзит в России: особенности и перспективы на современном этапе [Електронний ресурс] / А. Балаян // Forum.msk.ru. – Режим доступу: <http://forum-msk.org/material/society/11846.html>

4. Мельвиль А. Ю. Посткоммунистические политии и переходы «третьей волны». (Круглый стол «Демократические переходы: варианты путей и неопределенность результатов») [Текст] / А. Ю. Мельвиль // Полис. – 1999. – № 3. – С. 30 – 52.
5. Бродовская В. Е. Демократический транзит на постсоветском пространстве: подходы к определению, модели, этапы [Электронный ресурс] / В. Е. Бродовская, П. А. Королев. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/demokraticheskiy-tranzit-na-prokommunisticheskom-prostranstve-podhody-k-opredeleniyu-modeli-etapy>
6. Ашимбаев М. С. Политический транзит: от глобального к национальному измерению [Электронный ресурс] / М. С. Ашимбаев. – Режим доступа: <http://www.kisi.kz>.
7. Кадук Н. І. Трансформація політичного режиму в Україні у контексті демократичного транзиту : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Кадук Наталя Іванівна ; ДЗ Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2011. – 18 с.
8. Бутенко А. П. К вопросу о «бархатных» и «небархатных» революциях в странах Центральной и Восточной Европы / А. П. Бутенко // Восточная Европа: контуры посткоммунистической модели развития. – М. : Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1992. – 211 с.
9. Вахрамеев А. В. Демократические революции: причины и последствия / А. В. Вахрамеев, А. А. Язькова // Страны Восточной Европы: время кардинальных перемен. – М. : Знание, 1990. – 64 с.
10. Волков В. Революционные преобразования в странах Центральной и Юго-Восточной Европы / В. Волков // Вопросы истории. – 1990. – № 6. – С. 21-35.
11. Колесников В. А. Становление транзитологической концепции в политико-правовых исследованиях в конце XX вв. [Электронный ресурс] / В. А. Колесников. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-tranzitologicheskikh-kontseptsiy-v-politiko-pravovykh-issledovaniyah-v-kontse-xx-v>
12. Шевцова Л. Посткоммунистическая Россия: логика развития и перспективы /Л. Шевцова. – М. : Московский центр Карнеги, 1995. – 81 с.
13. Володенков С. В. Модели динамики политических процессов в условиях переходного периода /С. В. Володенков //Вестник Московского университета. – Серия 12: Политические науки. – 1999. – № 6. – С. 36-48.
14. Ладані В. О. Консолідація демократії в період системної трансформації: концептуальні засади дослідження / В. О. Ладані // Грані. – 2014. – № 1 (105). – С. 69-75.

В статье проанализированы основные теоретические подходы к анализу политического транзита (структурный, процедурный, транзитологический, институциональный и другие), позволяющие изучить основные особенности и факторы политической трансформации; проанализировать ретроспективные особенности государственно-управленческой специфики; способность или неспособность политической элиты к консенсусному типу политической деятельности.

The article analyzes the main theoretical approaches to the analysis of political transit (structural, procedural, transitological, institutional and others), allows you to explore the main features and factors of the political transformation; to analyze the retrospective features specificity of state-management; the ability or inability of the political elite to the consensus type of political activity.

Стаття надійшла до редколегії 03.04.2015